

Nina Fedotova Budanova

23 sentyabr 2017

WWW.KASPI.AZ

F.M.Dostoyevski əsərlərinin tam toplusunun birinci nəşrinin əməkdaşları defələrlə məharətə senzura mənaslarını dəfədə bilməmişdir. G.M.Fridender yazırdı: "Tarixi-ədəbi və izahedici şərhlərdə "İncil", ruhani şəiirlər, agiografik (xristian övliylərinin həyatını təsvir edən dini kitablar - X.A.) ədəbiyyata müraciəti Dostoyevski əsərlərinin tam toplusunun akademik nəşrinin birinci hissəsinin hazırlıq və işiq üzə görmə mərhələsində o zamankı nəşr praktikasında misilsiz, görülməmiş bir iş idi. O, tədqiqat düşüncələrini dərindən düşünün əl-qol bağlayan qadağalarından çıxmasınə təkan verdi, "köləlikdən" azad edilməsinə, SSRİ-də sonrakı illərdə xristian ənənələrinin, həmçinin də rus dini-fəlsəfi fikirlərinin Dostoyevski tərəfindən mənimsənilməsi və onun inkıfətdəki rolunun məsələlərini işləməsinə davam etdirən yeni tədqiqatların meydana çıxmasına vasitəçilik yaratdı. G.M.Fridender. Rus klassiklərinin akademik nəşrlərinin elmi prinsip və məqsədləri haqqında (F.M.Dostoyevski əsərlərinin tam toplusu materialları arasında). S.409. Burada G.M.Fridender şübhəsiz ki, V.Y.Vetlovskayanın "Karamozov qardaşları" romanının qədim rus mənbələri haqqındaki şərhlərinin tarixi-ədəbi hissələrində nəzərdə tutuldu.)

Qeyd etmək lazımdır ki, indiyə qe-

logiya elmləri doktoru) geniş şərhlərinə, əla orada Dostoyevskinin fikirləri obyektiv şəkildə əks olunmuşdur. Bu halda şərhçinin baxtı gətirib: K.Marks və F.Engels S.G.Neçayeva (Rus nihilisti və XX əsr inqilabçısı) və onun taktikalarna mənfı münasibət göstərdilər. Onlar Neçayevın "siyasi qəllin müdafiəsi" və "kazarma kommunizmi nəzəriyyəsi", həmçinin "uşaqyana və inkvizitor fəndlərini" bəyənəmədilər. (K.Marks. F.Engels. Əsərlər. M., 1961. T. 18. S. 412-414). Beləliklə də, "Neçayev işinin qiymətləndirilməsində gözənilmədən və paradoksal şəkildə, əslində üst-üstə düşməyən kimi görünən nöqtəvi-nəzərlər bir-birinə yaxınlaşdı.

S.G.Boçarovun (rus əsəbiyyatşünası - X.A.) məqaləsindən sərləhvəni diqətinizə çatdırıram: "Dostoyevskinin adından" və "P.S. Dini filologiya haqqında". F.N.Xolsa aid və S.G.Boçarovun təkrarladığı "Dini filologiya" təyininin bu yerdə ironik mənalıtısı yoxdur. O, müəllifin yaradıcı məqsədini və yazıçıya aid edilən interpretasiyaların subyektiv xarakterini ifadə edir. "Təyinin onunlu üğurlurdu ki, - S.G.Boçarov izah edir, - dini filologiya bu günümüzün hadisəsi kimi, əsrin əvvəllərindən dini fəlsəfiylə hamaəngindir". (S.G.Boçarov. Rus ədəbiyyatının süjətləri. M., 1999. S. 585.)

Anlaşılmazlıqlarla üzleşməmək

S. 582-583.) Alim bəzi "dini filoloqların" "qəhrəmanların adlarının ümumi xristian etimoloji açıqlanmasına" qarşı skeptik yanaşır.

N.A.Arsentyeva "Dostoyevskinin "İdiol" romanı: düşüncələr, problemlər" (İvanovo, 1999) toplusunun analizinə hasr edilmiş "Uzunqulaq avazı" və "İdiolun maqamı" (Dostoyevski. Materialları və tədqiqatlar. 2005. C. 17. S.376-398) məqaləsində də həmçinin çağıda Rusiya müəlliflərinin posmodernist metodologiyaya maraqlandırların qeyd etmişdir. Bu, romanın dini-fəlsəfi məzmununun müəllif interpretasiyalarında, xüsusilə də, baş qəhrəmanın - knyaz Mişkinin xüsusiyyətlərinə öz təsirinə göstərmişdir. N.A.Arsentyeva haqlı olaraq hesab edir ki, toplusu "filoloji analiz bir çox hallarda intellektual oyun, dünya mədəniyyəti və ədəbiyyatı sahəsində məlumatlılığın nümayişii ilə, elmi obyektivlik və dəqiqlikə elektikayla əvəz olunur. Müəllifin şəxsiyyəti və dünyagörüşü, onun yaradıcılığının estetikasiyla birgə bütün müstəqil mənasını itirir, əsərsə çoxsaylı və bəzən də bir-birinin əksinə olan interpretasiyaların obyektinə çevrilir". (Dostoyevski. Materialları və tədqiqatlar. 2005. C. 17. S.376-377) Müəllifin ideyasını açmaq cəhdindən imtina edən bəzi müəlliflər vurğunu izahların çoxluğuna - "bir-birələrinin tamamlayan dialoqa giren iki

raq polemik cavablar qalxdı. Həqiqətən də, Dostoyevski "simvolik yazı" sənətinin ən yüksək pilləsində idi. "İncil" simvolikasından geniş istifadə yazıçının romanına qatordən sonrakı dövrdə dərin dini-fəlsəfi mənə verir və burada məsəl kəməkl üçün heç də uzağa getməyə ehtiyac yoxdur. "Cinlar" romanın (onların müəllif izahları əsərlərin tam toplusunun birinci nəşridə verilib) başlıq və epigraf tez-tez İncilə gedib çıxır. Alimlər rəf-lux Slavogrov obrazının - Dostoyevskinin bədii sisteminin ən mürəkəb obrazının simvolistik traktovkasına müraciət edirlər. O, müəyyən qədər V.Ivanov, S.N.Bulqakov, N.A.Berdıyayevın məqalələrində verilib. Yazıçının əsərlər toplusunun akademik nəşrlərində - 30 cildlik və xüsusilə də, 15 cildliyinə "Şeytanlar"ın şərhində bu məqalələrdən sitatlar gətirilir.

4 İdeyasını öz tərəfdarları irəli sürən yeni tip akademik nəşrlər ("XXI əsr nəşrləri") haqqında bəzi mülahizələr. Dostoyevski əsərlərinin tam toplusunun yeni akademik şərhilərlə bağlı diskussiya hələ 2005-ci ilin iyulunda A.M.Qorik adına Dünya Ədəbiyyatı İnstitutunda dəyirni masa arxasında keçirilmişdi. Bu haqda B.N.Tixomirovun geniş məqaləsi var. (bax B.N.Tixomirov. Akademik şərhilər: məqsəd və prinsiplər / Dostoyevski və dünya ədəbiyyatı. S.P., S.117-126. Bu diskussiyanın materiallarını növbəti almanlarda dərc etməyi düşünürül.) O yazır: mən hər şeydən əvvəl A.M.Qorik adına Dünya Ədəbiyyatı İnstitutunda keçirilmiş diskussiyada səstənən fikirləri - işin əsas hissəsinin əsərlərin tam toplusunun əməkdaşları tərəfindən edilişinin və bizimə boyunmaza düşən işin (sitat gətirirəm) "xırdaca nəyisə əvəz etmək, hansısa detallı dəyişməklə olduquna və işimiz biza qədr olunanların yanında olduqca kiçik bir işdir fikrilyə razılaşmamalıyam. Prinsipcə, razılaşmamamın bizdən əvvəlkilərin əməyini kiçilməkdən ötrü deyil. Sadəcə bu yanlış tezis elmi laqeydlik, tədqiqatlarda həvəssizlik doğurur, xüsusilə də, gənc alimləri çaşıdırır". (B.N.Tixomirov. Akademik şərhilər: məqsəd və prinsiplər / Dostoyevski və dünya ədəbiyyatı. S.118. B.N.Tixomirov məqaləsində əsərlərin tam toplusunun birinci nəşrinin şərhinə bir sıra əlavələr (onlar əsərlərin tam toplusunun ikinci nəşridə nəzərə alınacaq) göstərir. Lakin bu əlavələr əsərlərin tam toplusunun birinci nəşrinin əsas korpusuna heç bir xələl gətirmir, əksinə, daha da dəqiqləşdirir və təmamlayır. Əlavə edim ki, dünyada "bütün zamanlara uyğun" şərhilər mövcud deyil. Onlar hər zaman yenilənir və əlavələr edilir).

A.M.Qorik adına Dünya Ədəbiyyatı İnstitutunda keçirilmiş diskussiyada həm də "akademik şərhilərin sərhədləri, onun kütləvi nəşrlər üçün olan şərhilərdən fərqi və bu janrın təbiiatı haqqında vacib məsələ müzakirəyə qoyuldu. Qeydlər / şərhilər / interpretasiyalar arasında hədlərin qoyulması haqqında. "Üfüq" şərhiləri (yəni ənənəvi sözlün düzgün işlənməsində real) və "səqili" şərhiləri, yəni hansı ki, (sitat gətirirəm) dünyəvi şüuru ne dünyəvi, ne də başarı şüura məlum olan şüura yüksəlmək ehtimalında ed., başqa sözlə, realitə etində "ali menada realitə" nəzərdə tutulandı. B.N.Tixomirov əlavə edir: mən bu iki şərhilərin birindən "Çin sədiyyə" ayırmağımı, qarşı-qarşısına, ümumiyyətlə, qoymamız. Hesab edirəm ki, burada da "realitə realitə" prinsipi işləməlidir. (B.N.Tixomirov. Akademik şərhilər: məqsəd və prinsiplər / Dostoyevski və dünya ədəbiyyatı. S.121.)

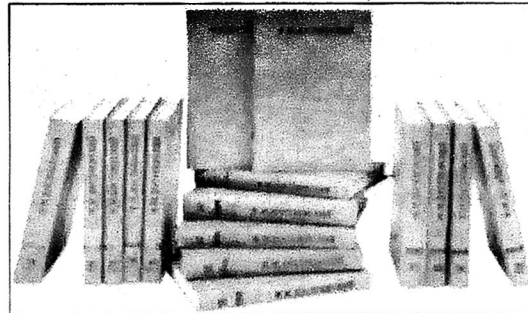
"Yeni tip" şərhilər haqqında mülahizələr ümumi polemik xarakter daşıyır və bu cür şərhilər üçün hər hansısa bir ciddi, nəzəri əsaslanma prinsipləri yoxdur. Bundan əlavə, məncə, maksimalist bir tendensiya - "hər şeyə şərh yazmaq" tendensiyası yaranır - V.A.Koşeylovanın B.N.Tixomirovun "Baxtindən gileyilən" Rədd ol) kitabına rezensiyanıdan daqıq ifadə: F.M.Dostoyevskinin "Cinayət və cəza" romanı müəsir oxunmuşdu: şərhilər kitabı" (S.P., 2005).

DOSTOYEVSKİNİN ƏSƏRLƏRİNİN İKİNCİ TAM ALMƏNƏK NƏŞRİNDƏKİ MÜHƏMƏDƏTLƏR

dər çap olunmuş F.M.Dostoyevski əsərlərinin tam topluslarının heç bir nəşridə Dostoyevski mətlərindəki "İncil" sitatları bu qədər çox şərh olunmamışdır. Və bu işi davam etdirmək lazımdır. Belə ki, XX əsrin 80-ci illərində indiyə qədər Dostoyevski yaradıcılığının dini-fəlsəfi problematikasına artan maraq müşayiət olunmaqdadır. Xarici nəşrlər sırasında, qeyd olunan elmi nəşrlərdə, Dostoyevski əsərlərinin 30 toplusunun akademik nəşrlərinin 15 cildliyi və 15 cildliyi çıxandan sonra real şərhilərə çoxlu dolğun əlavələr yarandı. Bu materiallar əsərlər toplusunun ikinci nəşridə nəzərə alınacaq.

Ən çox senzurağa tuş gəlmək qorxusunu, əlbəttə ki, "Şeytanlar" romanı doğurdu. Bu romanın yaranma tarixçəsi haqqında məqalənin müəllifi kimi bütün məsuliyyətimlə dəyə bilərəm ki, akademik şərhilərdə tamamilə ədəkvət və müəllif zəhərinə uyğun olaraq romanın başlığını, "İncil"dən epigrafına və "Şeytan"ın ümumi dini-fəlsəfi mənasına izahat verilməmişdir. Bu izahatı mən, Dostoyevski əsərlərinin akademik nəşrinin 15 cildliyinə daqıq şərhilərin xeyli yenilənməsi və yeni mənbələrin əlavə edilməsinə baxmayaraq, romanın digər təkrar nəşrlərində də saxlamışam. Bunu da əlavə edim ki, "Şeytanlar" romanı əsərlər toplusunun birinci nəşridə qorunub qalmış bütün əlyazma materialları ilə birgə çap olunmuşdu. Sovet dönməndə roman faktiki olaraq qadağa altında idi. Çünki roman rus inqilabi hərəkatına qarşı böhtan kimi, iftira kimi dəyərləndirilmişdi. (1935-ci ildə "Academia" nəşriyyatının "Cinlar" romanın L.P.Qrossmanın (rus ədəbiyyatşünası, yazıçı) önsözündə və şərhilərlə iki cildlə çap etmək niyyəti baş tutmuşdu: çapdan ancaq birinci cild çıxdı. Romanın ayrıca nəşri ancaq postsovet dövərində həyata keçdi. (bax, F.M.Dostoyevski. "Şeytanlar". Dörd hissəli roman/mətinin hazırlıq mətni və qeydlər İ.F.Budanova. Bədii ədəb., 1959). G.M.Fridenderin "Şeytanlar" romanını xilas etmək üçün şərhilərinə əlavə etdiyi ifadələri pasajları zahiri xarakter daşıyır və onları çıxarmaq əsərdir.

O ki qaldı "Şeytanlar" romanın yaranma tarixçəsində "Neçayev işinin" rolu haqqında V.A.Tumanovun (filolo-

üçün bu başdan qeyd edim: F.M.Dostoyevski dahi xristian yazıçısıdır. Və onun yaradıcılığının dünyagörüşü və dini-fəlsəfi məzmununun sovet dönməndə qeyri-mümkün olan əsl emili tədqiqatı, indi açıqdır və bir çox tədqiqatçılarn marağındadır (onların içində mən də varam).

S.G.Boçarov yazır: "Posmodernist müasirlikdə "interpretasiyaların sərhədləri" - Umberto Eko kitabını da bele adlandırb (1990) - məsələsi ilkin aktuallığındadır. Eko tendensiyanı patoloji sindromu "gizli mənə mübtəlalığı" təsvir edir. İndi həmin sindrom - epidemiyaya həli alan hadisədir. (...) "mətnaltı" və "metofizik səviyyədə mütləli" kimi terminlər gündəmdədir. Mətnaltı - mətnin altındadır və deməli, bilavasitə verilməyib; ona çatmaq üçün "axtarmaq" lazımdır... Nəzəri və ya ideoloji prezumpsiyaya (ehtimal) ehtiyac var. Müəyyən şəkildə istisqa təməndirilməsi (...). Interpretasiya baxımından onu qəbul, və inkar edən mətnin kontrol funksiyası var. Mətn bizim interpretasiyalarımız altında köməksizdir, lakin həm də əlçatmazdır. (S.G.Boçarov. Rus ədəbiyyatının süjətləri. M., 1999. S. 582-583.) S.G.Boçarov istədiyi ədəbiyyatşünas T.A.Kasatkinin "Dostoyevski xarakterologiyası" kitabını analiz edir: "gizli mənəyə mübtəlalıq", "müəllifin lazımi mənasını sıxışdırıb çıxarmaq üçün mətnə sevdili, aktiv (əqrəssiv deməməkdən ötrü aktiv deyirəm) təziqlə metodlu pük nöqtəsinə çatır" (S.G.Boçarov. Rus ədəbiyyatının süjətləri. M., 1999.

nəfər"ə keçirir. Bu cür metodoloji yanaşmada knyaz Mişkin obrazının izahında bütün kanar nöqtlərə əşkara çıxır: İrani/anarxist, amma bunlardan heç biri məhəvri gözəl xristian qəhrəman yaratmaq fikrində olan müəllifin yaradıcı ideyasında olmayıb.

Yuxarıda qeyd olunanlar heç də tədqiqatların azadlığına, metodoloji yanaşmaların rəngarəngliyinə, bir-birlərlə özü-nəməxuss tərdə dialoqa giren çoxsaylı tədqiqatçı səslərinə qarşı yönəlməyib. Lakin indiki halda söhbət akademik şərhilər və onların ciddi prinsiplərindən gedir. Biz mətnin ədəkvət oxunuşunun mümkünlüyündən və müəllif pozisiyasının əsas mətnindən başqa, ona əlyazmada olan materialları, içərisində xüsusi yeri müəllifin düşündüyü əsrin ideyası, fikri, obrazlarının izahıyla Dostoyevskinin məktubları tutan mənbələrin geniş əhatəsini təyinindən çıxış edirik. (Çox güman ki, V.Y.Baqno və Q.D.Rak "F.M.Dostoyevski əsərlərinin tam toplusunun ikinci nəşri haqqında" məqalələrində "İdiol" romanın məhz ziddiyyətlı və bəzən bir-birini istisna edən traktovkaların və xüsusilə də, yuxarıda adı çəkilən "Dostoyevskinin "İdiol" romanı: düşüncələr, problemlər" toplusundakı knyaz Mişkin obrazını nəzərdə tutmuşdu. Akademik nəşrlərdə "Dostoyevski mətlərinin tarixi-ədəbi izahlarının onun filoloji, metafiziki, simvolistik, maarifləndirici və buna bənzər başqa izahlarıylə əvəz edilməsinin kobudcasına lazımsizliyi" bildirəndə, opponetlərdə haqlı ola-

(Əvvəli səhifə 16-da)

"Yeni tip" akademik şərhlərcün daha radikal variantı T.A.Kasatkina təklif edir: "İndi "yeni orfoqrafiyayla" bağlı təhrif olunmuş bir sıra Dostoyevski mətnlərinin də şərhə ehtiyacı var (...) Nəşrdə təqdim olunmuş məqalələrin forması mütləq müxtəlif olmalıdır. Bu, sözün əsl mənasında sözə, ada, epizoda, detala şərh ola bilər; bu, şərhə (deyə ki, elə buradaca verilmiş faktiki şərhə interpretasiya şərhli) verilən şərh də ola bilər və s. Burada Dostoyevski haqqında rus elminin materialları (A.A.Saburovun (rus ədəbiyyatşünası, şair X.A.) dissertasiyasının başlığı) və şərhçilərin fikrincə, dəyərli, indiyədək Dostoyevski haqqında bizim elmə daxil edilməyən xarici alimlərin məqalələrinin (Malkolm Counsun (Nottinhem Universitetinin fəxri alimi, məşhur ingilis slavisti - X.A.) məqalələri) tərcüməsi nəşr olunur. (T.A.Kasatkina. Göstərilmiş əsər. S.5-6. Bu fikir müəyyən qədər elə T.A.Kasatkina özü reallaşdırıb. (bax. F.M.Dostoyevski. Əsərlər toplusu. C9./mətnləri hazırlayan, giriş məqaləsinin, şərhləri hazırlayan T.A.Kasatkina. M.2003-2004).

T.A.Kasatkinanın təklif etdiyi ideya maraqlı və orijinaldır. Lakin dəqiq strukturlu və ciddi elmi prinsipləri olan əsərlərin tam toplusunun ənənəvi tipinə uyğun gəlmir. Mənə elə gəlir ki, zamanın sınaqlarından keçmiş və beynəlxalq nüfuz qazanmış F.M.Dostoyevski əsərlərinin tam toplusunun bi-

DOSTOYEVSKİNİN ƏSƏRLƏRİNİN İKİNCİ TAM AKADEMİK NƏSRİNDƏKİ MÜBAHİSƏLƏR

rinci nəşrindən imtina etmək lazım deyil. Bundan əlavə, əsərlərin tam toplusunun birinci nəşri əsas təməldir, özəkdir. Dostoyevskinin bütün sonrakı böyük və kiçik nəşrləri ondan "çıxıb" və "çıxır", onun materialları əsasında dissertasiyalar yazılır və elmi işlər yaranır. Yeni tip akademik nəşr elm tərəfindən tam hazırlanıb ortalığa çıxmadiğından hələ ki diskussiya mövzusu olaraq qalır.

Sonda bunu demək istəyirəm. F.M.Dostoyevski haqqında akademik elmi "dəfn etmək" və opponetlərimiz kimi "Puşkin Evinde Dostoyevskinin tədqiqatı işində durğunluğun uğursuz simptomu haqqında danışmaq hələ tezdir. (V.Y.Vetlovskaya, B.N.Tixomirov. F.M.Dostoyevski əsərlərinin akademik tam toplusu haqqında. S.73) Faktlar əksini deyir. Dostoyevski Puşkin evində müvəqqəti qonaq deyil, ev sahibidir. Heç vaxt oranı tərk etməyə cəyinə ümid edirəm. (İ.D.Yakuboviç haqlı olaraq hesab edir ki, Puşkin Evi filoloqlarının Dostoyevskinin həyat və yaradıcılığına həsr olunmuş elmi işini Rusiyada "dostoyevskişünaslığın tari-

xi" adlandırmaq olar. Alimlərin həll etdiyi tekstologiya və mənbəşünaslıqdan tutmuş dünyagörüşü, fəlsəfi, mənavi və estetik problemlərin geniş əhatəsi Leninqrad-Peterburq Akademiyası məktəbinə rus ədəbiyyatında Dostoyevskinin bədii və tarixi yerinin təyində həlledici rol oynamasına imkan yaratdı. Bu da filoloji elmlərdən bir cərəyan oldu. (İ.D.Yakuboviç. Dostoyevski Puşkin Evinde / Dostoyevski. Materiallar və tədqiqatlar. SP.,2007. C. 18. S. 3)) Onun yeri Puşkinin yanındadır.

1960-cı illərin sonlarında yazıçının əsərlərinin tam toplusunun akademik nəşrinin ərəfəsində yaradılan Dostoyevski tədqiqat qrupu Dostoyevskinin əsərlərinin tam toplusunun iki akademik nəşrindən 30 (cildlik və 15 cildik) əlavə, fundamental işlər də görüb: "F.M.Dostoyevskinin həyat və yaradıcılığı salnaməsi" (redaktorları P.F.Budanova və G.M.Fridlender. SP. Nauka, 1993-1995); "F.M.Dostoyevski kitabxanası: rekonstruksiya təcrübəsi. Elmi təsvir" (redaktor: P.F.Budanova. SP.Nauka, 2005); "Dostoyevski. Ma-

teriallar və tədqiqatlar" seriyalı akademik toplusunun nəşri davam edir; (L., SP. Nauka, 1974-2007. C.1 - 19). "Pro memoria. Akademik G.M.Fridlenderin qeydləri" toplusu (SP. Nauka, 2003), habelə əsərlərin tam toplusunun əməkdaşlarının Dostoyevskiylə həsr olunmuş bir sıra monoqrafiyaları nəşr edilib. Bütün bu akademik işlər tələb olunan və beynəlxalq nüfuz qazanan işlərdi.

Hətta ən mürəkkəb şərtlər altında və qrup heyətinin azsaylı olanda da belə, Dostoyevskinin tədqiqatı dayanmadan davam edirdi. Və 2007-ci ildə "Dostoyevski. Materiallar və tədqiqatlar" toplusunun növbəti - 18-ci cildi çapdan çıxdı.

Puşkin Evinde başlayan Dostoyevski əsərlərinin tam toplusunun ikinci, düzəlişlər və əlavələr edilmiş nəşri üzərində iş dahi yazıçının yaradıcılıq irsinin tədqiqatının və Dostoyevski qrupu fəaliyyətinin yeni mərhələsidir.

**Rus dilindən tərcümə edən:
Xanım Aydın**